

Areiova kritika nauky Alexandra z Alexandrie o věčném bytí Syna s Otcem*

Pavel Dudzik

Areios z Alexandrie, kněz a kazatel působící v alexandrijské čtvrti Baukalis, se na jednom setkání kněží alexandrijské církve vložil do teologické diskuse se svým představeným, alexandrijským biskupem Alexandrem, týkající se otázky relace původu Božího Syna v Bohu Otci. Stalo se tak nejdříve roku 318, pravděpodobněji však až začátkem dvacátých let čtvrtého století. Debata mezi Areiem a Alexandrem ukázala zásadní neshodu a Areiovy názory byly odmítnuty. Biskup Alexandros a později synoda alexandrijských kněží na Areia vyvíjela nátlak, aby své stanovisko změnil, a když to Areios odmítl, byl vyloučen z alexandrijské církve. V této situaci se Areios obrátil na biskupy mimo alexandrijskou církev a získal na svou stranu některé biskupy ve východních provinciích Římské říše, včetně Eusebia z maloasijské Níkomédeie, jenž se jako biskup v tehdy sídelním městě římských císařů na východě těšil značnému vlivu a byl důstojným partnerem pro jednání s alexandrijským biskupem. Původně místní rozepře mezi biskupem a knězem přestala být záležitostí jedné církve a přerostla ve vleklý teologický spor, jenž postupně zasáhl všechny východořímské církve, stal se důležitým tématem církevních sněmů a podstatnou součástí agendy římských císařů vůči církvi po celé čtvrté století. Spor o to, jak myslet a formulovat trojiční nauku církve, nebo – ve sporu Areia s Alexandrem – jak myslet a hovořit o vztahu Božího Syna k Bohu Otci v Trojici, se dotkl zjevně citlivého tématu, jež do té doby nevysloveně rozdělovalo biskupy ve východořímských provinciích.

Z kontroverze se pod Areiovým jménem dochovalo několik dopisů, které na začátku sporu Areios rozeslal svým zastáncům mezi východními biskupy nebo Alexandrovi. Dnes bývají tyto dopisy považovány za jediná nesporně původní svědectví o Areiově nauce. Patří k nim i Areiův dopis níkomédejskému biskupu Eusebiovi (*Dopis Eusebiovi*), tedy snad právě ten dopis, kterým Areios získal Eusebia z Níkomédeie na svou stranu. Areios v tomto krátkém listu Eusebiovi připomenul svůj spor s Alexandrem, představil nauku Alexandra z Alexandrie o věčném zrození Syna ze samého Otce a předložil vlastní koncepci relace původu Syna v Otci. Dnes bývá v odborné literatuře věnována pozornost především závěrečné části listu, v níž Areios formuluje svou nauku, kdežto Areiův referát o Alexandrově nauce je většinou opomíjený, přestože, jak se pokusím ukázat na následujících stranách, jde o důležitou pasáž, která umožňuje lépe pochopit Areiův pohled na spor s Ale-

* Tato studie vychází v rámci řešení projektu MŠMT ČR, výzkumný záměr MSM 6198959202 Centrum pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty (příjemce Univerzita Palackého v Olomouci).

xandrem. Dříve než se budu této pasáži věnovat podrobněji, nejprve stručně představím názory hlavních aktérů sporu a nastíním obsah debat o Areiově nauce před koncilem v Níkaii (325).¹

1. DEBATA O AREIOVĚ NAUCE

1.1 Počátky sporu a Alexandrovo odmítnutí Areiovy nauky

Jak bylo řečeno, spor o Areiovu nauku vznikl během teologické debaty o trojiční nauce církve ve shromáždění alexandrijských kněží. Ze dvou krátkých zpráv, které o této debatě máme k dispozici, plyne, že během diskuse byly vysloveny rozdílné názory na význam pojmů *monas* a *trias* v nauce o trojjediném Bohu a snad také odlišné výklady christologicky interpretovaných pasáží Starého zákona, zvláště Př 8,22–25.² Je však nutno předem říci, že věrohodnost poměrně pozdních zpráv o počátcích sporu mezi Areiem a Alexandrem je sporná.

Podle církevního historika Sókrata (zemřel cca 466), když Alexandros na shromáždění alexandrijských kněží během výkladu své trojiční nauky „objasňoval *monas* v *triadě*“, jeden z jeho kněží, Areios, usoudil, že Alexandros obhájí Sabelliovu herezi, a v debatě s Alexandrem měl vyslovit následující tvrzení: „Pokud Otec zrodil Syna, pak zrozený má počátek svého bytí. Z toho je zřejmé, že Syn nebyl vždy, a odtud nutně plyne, že Syn má hypostazi z nejsoucích věcí.“³ Epifanos, tedy starší

¹ Používám texty z edice pramenů k počátkům ariánského sporu, kterou sestavil H.-G. Opitz ve třetím svazku Athanasiových spisů (*Athanasius Werke*, sv. 3/1, *Urkunden zur Geschichte des arianischen Streites*, Berlin: Kirchenväter-Kommission der preussischen Akademie der Wissenschaften, 1934). Zachovávám Opitzovo členění pramenů na Urkunden; *Dopis Eusebiovi* je Urkunde 1 / Opitz 1–3.

K Areiově nauce a ariánskému sporu obecně srov. např. R. WILLIAMS, *Arius: Heresy and Tradition*, London: Darton, Logman and Todd, 1987; R. P. C. HANSON, *The Search for the Christian Doctrine of God: The Arian Controversy, 318–381*, Edinburgh: Clark, 1988; Th. BÖHM, *Die Christologie des Arius: Dogmengeschichtliche Überlegungen unter besonderer Berücksichtigung der Hellenisierungsfrage*, München: EOS, 1991; L. AYRES, *Nicaea and its Legacy: An Approach to Fourth-Century Trinitarian Theology*, Oxford: Oxford University Press, 2004; W. LÖHR, „Arius reconsidered,“ (Part 1–2), *Zeitschrift für antikes Christentum* 9 (2005): 524–560 a 10 (2006): 121–157.

K počátkům ariánského sporu srov. také H.-G. OPITZ, „Die Zeitfolge des arianischen Streites von den Anfängen bis zum Jahre 328,“ *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde* 33 (1934): 131–159; W. TELFER, „When did the Arian Controversy Begin?“ *Journal of Theological Studies* 47 (1946): 129–142; Chr. HAAS, „The Arians of Alexandria,“ *Vigiliae Christianae* 47 (1993): 234–245.

K rozboru Areiova *Dopisu Eusebiovi* srov. také P. NAUTIN, „Deux interpolations orthodoxes dans une lettre d'Arius,“ *Analecta Bollandiana* 67 (1949): 131–141; M. SIMONETTI, „Su due presunte interpolazioni in una lettera di Ario,“ in *Studi sull'arianesimo*, Roma: Editrice Studium, 1965, s. 88–109.

² Pasáž o zrození Boží Moudrosti v Př 8,22–25 je v křesťanské teologii interpretována jako výpověď o zrození Slova-Syna: κύριος ἔκτισέν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέν με ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τῆν γῆν ποιῆσαι καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὅρη ἐδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γενεῇ με. „Pán mne stvořil jako počátek svých cest pro svá díla, před časem mne založil na počátku, než učinil zemi a stvořil propastné tůně, než vytryskly prameny vod, než se usadila pohoří, před všemi pahorky mne zrodil.“

³ Srov. SÓKRATES, *Historia ecclesiastica* 1, 5,1–2, Hansen 5,14–6,2: εἰ ὁ πατὴρ ἐγέννησεν τὸν υἱόν, ἀρχὴν ὑπάρξας ἔχει ὁ γεννηθείς, καὶ ἐκ τούτου δῆλον ὅτι ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ υἱός, ἀκολουθεῖ τε ἐξ ἀνάγκης ἐξ οὐκ ὄντων ἔχει αὐτὸν τὴν ὑπόστασιν.

(kolem roku 377), ovšem často méně věrohodný zdroj, uvádí, že Areios měl při výkladu veršů Př 8,22–25 označit Syna za κτίσμα, „stvoření“, „stvořenou bytost“.⁴ V obou zprávách se objevují podstatné otázky sporu mezi Areiem a Alexandrem, totiž zda je Syn věčný, nebo má počátek a hypostazi z nejsoucího, a zda a případně v jakém smyslu lze Syna označit jako κτίσμα, stvořenou bytost.

Jelikož Alexandros shledal v Areiových názorech herezi popírající božství Slova-Syna, Areiovu nauku odsoudil a svolal synodu alexandrijské církve, která Areiovu nauku odmítla a vyloučila Areia a jeho zastánce v alexandrijské církvi.⁵ Dále Alexandros napsal dopisy určené církvím mimo Alexandrii (dochovány jsou *Dopis všem biskupům* a *Dopis Alexandrovi ze Soluně*), v nichž zveřejnil hlavní teze ariánské hereze a sestavil vůbec první dochovanou polemiku s ariánskými názory.⁶ Jak plyne z následujícího citátu z *Dopisu všem biskupům*, Alexandros shledal v Areiově nauce názor, že Syn není věčný a byl stvořen z nejsoucích věcí. Podle Alexandra Areios učil, že:

Bůh nebyl vždy Otcem, ale bylo, kdy Bůh Otcem nebyl. Boží Slovo nebylo vždy, ale vzniklo z nejsoucích věcí. Jsoucí Bůh učinil z nejsoucího toho, který nebyl. Proto také bylo, kdy Syn nebyl. Byl totiž stvořen a učiněn.⁷

Teologické názory biskupa Alexandra známe pouze ze dvou zmíněných dopisů polemizujících s ariány. V christologické části vyznání víry v *Dopise Alexandrovi ze Soluně* Alexandros z Alexandrie obhajuje Synovo božství výrokem, že Syn „je ze jsoucího Otce,“ a zároveň odmítá podrobnější výpovědi o vztahu Syna k Otcí, jelikož Synovo božství neprozkoumá žádná stvořená přirozenost, neboť neobsáhne „Otcovo Boží plození“. V témže vyznání víry Alexandros odmítl jak Areiovo tvrzení, že Syn je z nejsoucího, tak i představu vyplnutí (ἀπόρροιαι) Syna z Otce, kterou připisuje Valentínově gnózi a Sabelliově herezi:

... věříme, jak učí apoštolská církev, ... v jednoho Pána Ježíše Krista, jednorozeného Božího Syna, zrozeného ne z nejsoucího, ale ze jsoucího Otce, nikoli rozdělením po způsobu tělesných jsoucen a vyplnutím po rozrůznění, jak soudí Sabellios a Valentínos, ale způsobem nevyslovitelným a nevypověditelným, podle slov proroka, jak jsme uvedli výše: „Kdo promluví o jeho zrození?“ (Iz 53,8). Jeho hypostazi nemůže prozkoumat žádná vzniklá přirozenost, tak jako je i sám Otec neproniknutelný, protože přirozenost rozumových bytostí neobsáhne poznání Otcova Božího plození.⁸

⁴ Srov. EPIFANIOS, *Panarion omnium haeresium* 69, 12,1, Holl 162,4–13. Epifanios zde nejprve cituje Př 8,22–25 a poté dodává: „... odtud vzešlo jeho mylné učení. On i jeho žáci se nezdárali označit za stvoření Slovo, které se zrodilo v bezčasí a bez počátku z Otce a jež stvořilo veškerenstvo“ (ἐνθεν αὐτῷ ἡ εἰσαγωγή τῆς πλάνης γεγενῆσθαι, [καὶ] οὐκ ᾤδέσθη <αὐτὸς> καὶ οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ κτίσμα ἀποκαλεῖν τὸν τὰ πάντα κτίσαστα τὸν ἐκ πατρὸς ἀχρόνως καὶ ἀνάρχως γεγεννημένον λόγον).

⁵ Srov. SÓKRATÉS, *Historia ecclesiastica* 1, 6,3, Hansen 6,11–13.

⁶ Řecký text Alexandrových dopisů viz Urkunde 4b / Opitz 6–11 a Urkunde 14 / Opitz 19–29. K nauce Alexandra z Alexandrie srov. např. M. SIMONETTI, „Sulla dottrina trinitaria di Alessandro d'Alessandria,“ in *Studi sull'arianesimo*, Roma: Editrice Studium, 1965, s. 110–134; R. P. C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God*, s. 138–145; L. Ayres, *Nicaea and its Legacy*, s. 43–45.

⁷ Urkunde 4b,7 / Opitz 7,19–21: Οὐκ αἰεὶ ὁ θεὸς πατὴρ ἦν, ἀλλ' ἦν ὅτε ὁ θεὸς πατὴρ οὐκ ἦν. οὐκ αἰεὶ ἦν ὁ τοῦ θεοῦ λόγος, ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν. ὁ γὰρ ὢν θεὸς τὸν μὴ ὄντα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος πεποίηκε, διὸ καὶ ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν. κτίσμα γάρ ἐστι καὶ ποίημα ὁ υἱός.

1.2 Areiova obhajoba

Areiův *Dopis Eusebiovi*⁹ nejspíše nevznikl ihned po první diskusi s Alexandrem, ale až jako reakce na Areiovu exkomunikaci Alexandrem, případně na počínající epistolografickou debatu mezi alexandrijským biskupem na jedné straně a Areiovými zastánci mezi východními biskupy na straně druhé.¹⁰ Areios svou obhajobu začíná tvrzením „Bůh preexistuje před Synem bez počátku“ (προϋπάρχει ὁ θεὸς τοῦ υἱοῦ ἀνάρχως), na němž se podle Areia shodli všichni východní biskupové.¹¹ Poté předkládá několik tezí, ve kterých formuluje vlastní koncepci vztahu Syna k Otcí. Ať už relaci původu Syna v Otcí označíme jako „zrození“, „stvoření“, „vymezení“ nebo „založení“,¹² vždy to podle Areia předpokládá, že Syn nebyl, dříve než vznikl, má počátek a je z nejsoucích věcí:

Syn není nezrozený ani není v žádném smyslu částí nezrozeného, není z žádného podkladu, ale byl ustanoven podle vůle a rozhodnutí před časy a věky, plný <milosti a pravdy>, Bůh, jednorozený, neměnný. Dříve než byl zrozen, stvořen, ustanoven nebo založen, nebyl. Nebyl totiž nezrozený. Pronásledují nás, protože jsem řekl, že Syn má počátek, kdežto Bůh je bez počátku. Pronásledují nás, protože jsem řekl, že je z nejsoucích. To jsem řekl, protože není částí Boha ani z nějakého podkladu.¹³

⁸ Srov. Alexandros, *Dopis Alexandrovi ze Soluně*, Urkunde 14,46 / Opitz 26,30–27,10: ... πιστεύομεν, ὡς τῇ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ δοκεῖ. ... καὶ εἰς ἓνα κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ μονογενῆ, γεννηθέντα οὐκ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὄντος πατρός, οὐ κατὰ τὰς τῶν σωμάτων ὁμοιοτήτας ταῖς τομαῖς ἢ ταῖς ἐκ διαίρέσεων ἀπορροαῖς, ὥσπερ Σαβελλίῳ καὶ Βαλεντίνῳ δοκεῖ, ἀλλ' ἀρρήτως καὶ ἀνεκδιηγήτως, κατὰ τὸν εἰπόντα, ὡς ἀνωτέρω παρεθήκαμεν. »τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται;« τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ πάσῃ τῇ γεινητῇ φύσει ἀπεριεργάστου τυγχανούσης, καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ πατὴρ ἀπεριεργαστός ἐστι διὰ τὸ μὴ χωρεῖν τὴν τῶν λογικῶν φύσιν τῆς πατρικῆς θεογονίας τὴν εἰδῶσιν.

⁹ *Dopis Eusebiovi* je dochován u Epifania (*Panarion omnium haeresium* 69,6) a Theodóréta (*Historia ecclesiastica* 1,5). Text dopisu je porušený; na důležitější z různocnění, které rukopisy poskytují, budu níže poukazovat. Kromě řeckého originálu se dopis dochoval ve dvou latinských překladech, z nichž první cituje Marius Victorinus pod jménem Candida (Cand.), nejspíše smyšleného obhájce Areiovy nauky (MARIUS VICTORINUS, *Adversus Arium*, praef., CSEL 83/1, 51–53), druhý v kolínském rukopise *Codex Colonensis* 54 (Col.) našel D. de Bruyne; srov. D. de BRUYNE, „Une ancienne version latine inédite d'une lettre d'Arius,“ *Revue Bénédictine* 26 (1909): 93–95.

¹⁰ H.-G. Opitz v edici Ariových dopisů datuje *Dopis Eusebiovi* na samý začátek sporu (318). Avšak ze zmínky o pronásledování Areia ze strany alexandrijského biskupa a o vyhnání Areia z Alexandrie, dochovaných v tomto dopise (srov. Urkunde 1,2 / Opitz 1,7–8), lze soudit, že Areios napsal *Dopis Eusebiovi* až poté, co byl vyhnán z Alexandrie a odešel do Palestiny (zřejmě v letech 320–321); k tomu srov. R. WILLIAMS, *Arius*, s. 53–54.

¹¹ Srov. AREIOS, *Dopis Eusebiovi*, Urkunde 1,3 / Opitz 2,4–6.

¹² Typickým rysem Areiova vyjadřování je souznačné používání sloves zrodit (γενῆναι), stvořit (κτίζειν), založit (θεμελιῶν) a ustanovit (ὀρίζειν); srov. Př 8,22–25 a Řím 1,4. Podobným způsobem se slovesy zrodit, stvořit a založit zachází Eusebios z Níkomédeie, který výslovně odkazuje na Př 8,22–25; srov. jeho *Dopis Paulínovi*, Urkunde 8,4 / Opitz 16,11–12. K Areiově exegezi Písma srov. Th. BÖHM, „The Exegesis of Arius: Biblical Attitude and Systematic Formation,“ in Ch. KANNENGIESSER, *Handbook of Patristic Exegesis*, sv. 2, Leiden: Brill, 2004, s. 687–705.

¹³ Areios, *Dopis Eusebiovi*, Urkunde 1,4–5 / Opitz 2,10–3,6: ὁ υἱὸς οὐκ ἔστιν ἀγέννητος οὐδὲ μέρος ἀγεννήτου κατ' οὐδένᾳ τρόπον οὔτε ἐξ ὑποκειμένου τινός, ἀλλ' ... θελήματι καὶ βουλῇ ὑπέστη πρὸ χρόνων καὶ πρὸ αἰώνων, πλήρης <χάριτος καὶ ἀληθείας>, θεὸς, μονογενῆς, ἀναλλοίωτος, καὶ πρὶν γεννηθῆναι ἦτοι κτισθῆναι ἢ ὀρισθῆναι ἢ θεμελιωθῆναι, οὐκ ἦν. ἀγέννητος γὰρ οὐκ ἦν. διωκόμεθα ὅτι εἵπομεν, ἀρχὴν ἔχει ὁ υἱός, ὁ δὲ θεὸς ἀναρχὸς ἐστίν. διὰ τοῦτο διωκόμεθα καὶ ὅτι εἵπομεν, ἐξ οὐκ ὄντων ἐστίν. οὕτως δὲ εἵπομεν, καθότι οὐδὲ μέρος θεοῦ ἐστίν οὐδὲ ἐξ ὑποκειμένου τινός. Konjekturu χάριτος καὶ ἀληθείας podle Jan 1,14 navrhl K. Holl v edici Epifaniova spisu *Panarion omnium haeresium* (srov. GCS 37, s. 157, Hollův komentář k řádce 13 edice).

Nejspornějším Areiovým závěrem v *Dopise Eusebiovi* bylo tvrzení, že Syn je z nejsoucích věcí (ἐξ οὐκ ὄντων). Jak plyne z uvedené Areiovy argumentace, toto tvrzení je uvedeno jako důsledek Areiova předpokladu, že Syn není nezrozený ani není z nezrozeného jako jeho část (μέρος ἀγεννήτου) ani nepochází z jiného podkladu (ἐξ ὑποκειμένου τινός).

Po nuceném odchodu z Alexandrie Areios vyjádřil svou koncepci vztahu Syna k Otci znovu v *Dopise Alexandrovi*,¹⁴ jímž se chtěl před Alexandrem obhájit a snad také s alexandrijským biskupem smířit.¹⁵ Areiovu pozici vystihují především následující dvě pasáže:

... před věčnými časy [Otec] zrodil jednorozeného Syna, skrze něž učinil věky i veškerenstvo, zrodil jej nikoli zdánlivě, ale skutečně, podle své vůle ustanovil neměnné a neproměnné, dokonalé Boží stvoření, ale ne jako jednu ze stvořených věcí, zrozenou bytost, ale ne jako jednu ze zrozených bytostí.¹⁶

... [Syn] byl stvořen podle Boží vůle před časy a věky a získal od Otce život i bytí a slávy; tehdy byl Otec spolu s ním.¹⁷

V tomto listě Areios nevyslovil tezi, že Syn je z nejsoucích věcí, a odmítl, že by Syn byl jako jedna ze stvořených věcí; zároveň trvá na tom, že Synovo zrození předpokládá ustanovení nové hypostaze. K tomu připojuje odmítnutí sabellianských a gnostických názorů:

... [Syn není] ani vytrysknutí, jak o tom, jehož Otec zrodil, usoudil Valentínos, ani soupodstatná část, jak zrozeného z Otce označil manichejec, ani synootec, jak tvrdil Sabellios, jenž rozrůznil Boží jednotu, ani lampa [rozsvícená] od lampy nebo dvě pochodně z jedné, jak tvrdí Hierakás; ani [neplatí, že] prve existoval a později byl zrozen nebo přetvořen v Syna.¹⁸

Sabelliova nauka o „synootci“ (υἱοπάτωρ) vede podle Areia k rozrůznění Boží monady.¹⁹ Podobně pokud Valentínos mluví o „vytrysknutí“ (προβολή) nebo manichejec o „soupodstatné části“ (μέρος ὁμοούσιον), předpokládají podle Areia rozdvo-

¹⁴ Srov. AREIOS, *Dopis Alexandrovi*, Urkunde 6 / Opitz 12–13.

¹⁵ Srov. usnesení palestinské synody, Urkunde 10 / Opitz 18,7–10, která smíření s Alexandrem Areiovi nařizuje.

¹⁶ Srov. AREIOS, *Dopis Alexandrovi*, Urkunde 6,2 / Opitz 12,7–10: ...γενήσαντα υἱὸν μονογενῆ πρὸ χρόνων αἰώνιων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας καὶ τὰ ὅλα πεποίηκε, γεννήσαντα δὲ οὐ δοκῇσει, ἀλλὰ ἀληθείᾳ, ὑποστήσαντα ἰδίῳ θελήματι, ἄτρεπτον καὶ ἀναλωτόν, κτίσμα τοῦ θεοῦ τέλειον, ἀλλ' οὐχ ὥς ἐν τῶν κτισμάτων, γέννημα, ἀλλ' οὐχ ὥς ἐν τῶν γεγεννημένων.

¹⁷ Srov. AREIOS, *Dopis Alexandrovi*, Urkunde 6,3 / Opitz 13,4–6: ...θελήματι τοῦ θεοῦ πρὸ χρόνων καὶ πρὸ αἰώνων κτισθέντα καὶ τὸ ζῆν καὶ τὸ εἶναι παρὰ τοῦ πατρὸς εἰληφότα καὶ τὰς δόξας, συνυποστήσαντος αὐτῷ τοῦ πατρὸς.

¹⁸ Srov. AREIOS, *Dopis Alexandrovi*, Urkunde 6,3 / Opitz 12,10–13,2: ...οὐδ' ὡς Οὐαλεντίνος προβολὴν τὸ γέννημα τοῦ πατρὸς ἐδογματίσειν, οὐδ' ὡς Μανιχαῖος μέρος ὁμοούσιον τοῦ πατρὸς τὸ γέννημα εἰσηγήσατο, οὐδ' ὡς Σαβέλλιος τὴν μονάδα διαιρῶν υἱοπάτορα εἶπεν. οὐδ' ὡς Ἱερακᾶς λύχινον ἀπὸ λύχινου ἢ ὡς λαμπάδα εἰς δύο, οὐδὲ τὸν διτα πρότερον, ὕστερον γεννηθέντα ἢ ἐπικτισθέντα εἰς υἱόν.

¹⁹ K sabellianismu srov. např. W. A. BIENERT, „Sabellius und Sabellianismus als historisches Problem,“ in *Logos, Festschrift für L. Abramowski*, ed. H. Ch. Brennecke, Berlin: de Gruyter, 1993, s. 124–139; G. FEIGE, „Der Begriff υἱοπάτωρ in der antimarkellischen Polemik des 4. Jahrhunderts,“ *Studia Patristica* 26 (1993): 365–368.

jení Boží úsie.²⁰ Zdá se tedy, že podle Areiova mínění gnostická nauka o emanaci, stejně jako sabellianská koncepce jedné hypostaze Otce a Syna, vedou k podobnému výsledku, totiž k představě rozruznění Boží *monady*.

1.3 Areiovi zastánci

Eusebios z Níkomédeie se rozhodl Areia podpořit a na Areiovu žádost o pomoc reagoval dopisy,²¹ v nichž vybízel další biskupy, aby vyslovili Areiovi podporu. Alexandrový a Eusebiovy dopisy vyvolaly mnoho ohlasů z různých oblastí Sýrie a Palestiny. Nakolik víme, do debaty se na straně Areia zapojili Eusebios z Kaisareie (dopisy Eufraťónovi a Alexandrovi), Paulínos z Tyru (dochovány zlomky dopisu, snad adresovaného Alexandrovi), Athanasios z Anazarbu (zlomky dopisu Alexandrovi) či Geórgios, tehdy kněz v Alexandrii (zlomky dopisu Alexandrovi a ariánům).²² Nejvlivnějšími Areiovými obhájci byli Eusebios z Níkomédeie a Eusebios z Kaisareie.

Je třeba říci, že spor o Areiovu nauku byl těmito dvěma teology považován za debatu o tom, jakými výrazovými prostředky lze vyjádřit vztah Božích hypostáz Otce a Syna v Trojici. Oba si zachovali vlastní výrazové prostředky, jimiž toto téma uchopují, a nakolik víme, nepřijímali výrazy a tvrzení Areiovy. Oba Eusebiové se shodují v tom, že relaci Syna k Otci lze pochopit jako subordinační vztah, v němž Otec je příčinou Synova vzniku a Syn byl zrozen či stvořen z vůle Boha Otce před stvořením věků.

Eusebios z Níkomédeie vyjádřil relaci Otce a Syna jako subordinační vztah „jednoho nezrozeného“ a „jednoho, jež bylo nezrozeným stvořeno“ k dokonalé podobnosti v postavení a moci vzhledem k tomu, kdo ho stvořil:

... nejsou ani dva nezrození ... ani jeden [nezrozený] rozdělený ve dva ani [nezrozený] zakoušející něco tělesného ..., ale je jedno nezrozené a jedno, jež bylo skutečně stvořeno nezrozeným, avšak nikoli z jeho úsie, které v žádném smyslu nesdílí přirozenost nezrozeného ani není z jeho úsie, ale co do přirozenosti a moci je zcela odlišné a vzniklo k dokonalé podobnosti postavením i mocí vzhledem k tomu, kdo ho stvořil.²³

Eusebios z Níkomédeie stejně jako Areios zjevně byl ochoten používat ve výkladu o vztahu Syna k Otci terminologii, která patří do výpovědí o stvoření veškerenstva: Syn je „to, co vzniklo“ (τὸ γεγονός), jenž bylo stvořeno „nezrozeným“ (ὅτι

²⁰ O vztahu Areia ke gnózi srov. např. R. LORENZ, *Arius judaizans? Untersuchungen zur dogmengeschichtlichen Einordnung des Arius*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979, s. 107–119.

²¹ Z nich se dochoval se pouze jeden dopis, Paulínovi z Tyru, srov. EUSEBIOS Z NÍKOMÉDEIE, *Dopis Paulínovi*, Urkunde 8 / Opitz 15–17.

²² Všechny tyto texty vydal H.-G. OPITZ v *Athanasius Werke*, sv. 3/1: *Urkunden zur Geschichte des arianischen Streites*, Urkunden 3 a 7 (Eusebios), 9 (Paulínos), 11 (Athanasios), 12 a 13 (Geórgios).

²³ Srov. EUSEBIOS Z NÍKOMÉDEIE, *Dopis Paulínovi*, Urkunde 8 / Opitz 15–17, zvl. 16,1–6: ... οὕτε δύο ἀγέννητα ... οὕτε ἐν εἰς δύο διηρημένον οὐδὲ σωματικόν τι πεποιηθὸς ..., ἀλλ' ἐν μὲν τὸ ἀγέννητον, ἐν δὲ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀληθῶς καὶ οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ γεγονός, καθόλου τῆς φύσεως τῆς ἀγεννήτου μὴ μετέχον ἢ δι' ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἀλλὰ γεγονός ὁλοσχερῶς ἕτερον τῇ φύσει καὶ τῇ δυνάμει, πρὸς τελείαν ὁμοιότητα διαθέσῳς τε καὶ δυνάμεως τοῦ πεποιηκότος γινόμενον.

αὐτοῦ, sc. ὑπὸ τοῦ ἀγεννήτου). Teze, že Otec je původcem (ὁ πεποιηκώς) Syna, zřejmě přivedla Eusebia k jeho subordinačnímu pochopení vztahu Otce a Syna.

Eusebios z Kaisareie svou koncepci vztahu Otce a Syna založil na tvrzeních, že Otec Synu předchází²⁴ a že ho převyšuje postavením i důstojností:

Syn podle mého mínění neexistuje zároveň s Otcem, Otec Synu předchází. Existují-li totiž zároveň, jak může být Otec Otcem a Syn Synem? Nebo jak může být jeden prvním a druhý druhým, jeden nezrozený a druhý zrozený? To by je pak bylo možno považovat za dvě [bytosti] stejnou měrou podobné jedna druhé a těšící se téže důstojnosti, a to buď, jak jsem řekl, obě nezrozené nebo každou zrozenou. Nic z toho ale není pravda, neboť nemohou být [obě] nezrozené ani [obě] zrozené. Jedna jako první a lepší v pořadí i v důstojnosti vládne druhé, neboť se stala pro druhou příčinou bytí a bytí takového druhu.²⁵

Na rozdíl od Eusebia z Níkomédeie a Areia se zde Eusebios z Kaisareie nechyluje k terminologii užívané pro stvoření veškerenstva. Odcitovaná pasáž, jejímž tématem je vztah Syna k Otci v Trojici, je přitom v textech Eusebia z Kaisareie poměrně ojedinělá. Eusebios se většinou omezuje na tvrzení, že Syn byl před všemi věky zrozen z Otce (πρὸ πάντων τῶν αἰώνων ἐκ τοῦ πατρὸς γεγεννημένος)²⁶ a odmítá spekulace o Synově zrození s odvoláním na Iz 53,8.²⁷ Tak je tomu i v následující pasáži, v níž Eusebios navíc odmítá srovnání Syna se stvořeným jsoucнем:

... Syn není stvořená bytost podobná tomu, co skrze něho vzniklo, ale získává lepší úsiii než celé stvoření. O této úsii Boží výroky učí, že se zrodila z Otce, ovšem způsob zrození je nevyslovitelný a nepochopitelný pro veškerou vzniklou přirozenost.²⁸

Přestože několika výše uvedenými výroky není možné doložit koncepcí hlavních aktérů sporu do všech známých podrobností, lze podle nich určit pozice hlavních aktérů ve sporu o Areiovu nauku. Alexandros staví svou nauku o božství Syna na výroku, že Syn je ze samého Otce, což mu však nebrání vymezit se vůči Sabeliově a Valentínově herezi. Eusebios z Níkomédeie, Eusebios z Kaisareie a Areios, každý vlastními výrazovými prostředky, hájí subordinační vztah hypostazí Otce a Syna, aniž by chtěli popřít božství Synovy hypostaze. Jejich důraz na důsledné odlišení hypostazí Otce a Syna je zřejmě motivován obavou z gnostických a sabelianských spekulací, předpokládajících vyjití Syna z úsie Otce a rozruznění Boží monady.

²⁴ Tuto tezi připomíná výše Areios v *Dopise Eusebiovi*; srov. s. 4.

²⁵ Srov. EUSEBIOS Z KAISAREIE, *Dopis Eufrationovi*, Urkunde 3 / Opitz 4–6, zvl. 4,4–10: Οὐ γὰρ συνυπάρχειν φάμεν τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ, προϋπάρχειν δὲ τὸν πατέρα τοῦ υἱοῦ. ἐὰν γὰρ συνυπάρχωσι, πῶς ἔσται ὁ πατήρ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς υἱός; ἢ πῶς ὁ μὲν πρῶτος, ὁ δὲ δεύτερος; καὶ ὁ μὲν ἀγέννητος, ὁ δὲ γεννητός; δύο γὰρ ἐξ ἰσοῦ ὁμοίως ἀλλήλοις συνυπάρχοντα ἰσότημα ἂν νοοῖντο καὶ ἦτοι ἄμφω, ὡς ἔφην, ἀγέννητα ἢ ἐκάτερα γεννητά. ἀλλ' οὐδέντερον τούτων ἀληθές· οὔτε γὰρ τὸ ἀγέννητον οὔτε τὸ γεννητὸν <ἀμφότερον> ἂν εἶη. ἀλλὰ τὸ μὲν καὶ πρῶτον καὶ κρείττον καὶ τάξει καὶ τιμῇ τοῦ δευτέρου ἡγείται, ὡς ἂν καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ τοιῶσδε εἶναι τῷ δευτέρῳ αἴτιον γεγεννημένον.

²⁶ Srov. EUSEBIOS Z KAISAREIE, *Dopis obci v Kaisareii*, Urkunde 22,4 / Opitz 43,11–12.

²⁷ Podobně ALEXANDROS Z ALEXANDRIE v *Dopise Alexandrovi ze Soluně*; srov. výše, s. 3.

²⁸ Srov. EUSEBIOS Z KAISAREIE, *Dopis obci v Kaisareii*, Urkunde 22,11 / Opitz 45,17–20: ... μὴ εἶναι αὐτὸν (sc. τὸν υἱόν) ποίημα τοῖς δι' αὐτοῦ γενομένοις ἐμφερές, κρείττονος δὲ ἢ κατὰ πᾶν ποίημα τυγχάνειν οὐσίας, ἦν ἐκ τοῦ πατρὸς γεγεννησθαι τὰ θεῖα διδάσκει λόγια, τοῦ τρόπου τῆς γεννήσεως ἀνεκφράστου καὶ ἀνεπιλογίστου πάση γενητῇ φύσει τυγχάνοντος.

2. ROZBOR AREIOVA REFERÁTU

Areios v *Dopise Eusebiovi* odmítl sedm tvrzení, která přisuzuje Alexandrovi:

Nesouhlasíme s Alexandrem, který veřejně prohlašuje:
 Bůh i Syn existují stále,
 Otec i Syn existují zároveň,
 Syn jako nezrozený koexistuje spolu s Bohem,
 je věčně zrozený,
 nezrozený-vzniklý,
 Bůh nepředchází Synu ani o žádný rozumem uchopitelný rozdíl ani o nejmenší část,
 Bůh i Syn existují stále,
 Syn je ze samého Boha.²⁹

a) V prvních dvou tvrzeních (Otec a Syn jsou věčně, ἀεί, a zároveň, ἅμα) Areios formuluje Alexandrovu tezi o věčné koexistenci Syna s Otcem; úvodní tvrzení (Bůh i Syn existují stále) opakuje ještě jednou před koncem Areiovy polemiky. Obě tvrzení bezpochyby vyjadřují Alexandrův názor, v *Dopise Alexandrovi ze Soluně* Alexandros argumentuje následujícím způsobem:

... Otec musí být nutně vždy Otcem. Je Otcem, pokud Syn, kvůli němuž se nazývá Otcem, je vždy s ním. Jestliže je Syn stále s ním, je Otec stále dokonalý...³⁰

Podle Alexandra je Syn věčně spolu s Otcem, protože sama jména „Otec“ a „Syn“ ukazují na jejich věčnou koexistenci. Věčně tomuto Alexandrovu argumentu protikladný výklad poskytuje Eusebios z Kaisareie. Jsou-li podle něho Otec Otcem a Syn Synem, nemohou se těšit téže důstojnosti.³¹ Areios proti Alexandrově tezi níže v *Dopise Eusebiovi* postavil tvrzení, že Syn před svým zrozením, stvořením, ustanovením či založením nebyl.³² Tímto výrokem Areios nechce tvrdit, že by Syn v časech nebyl, ale že z nauky o zrození Syna lze vyvodit předpoklad, že Syn před věky má počátek.

Pokud jde o jména pro Otce a Syna užitá v úvodu Areiova referátu, Alexandrův postoj vyjadřuje především druhé tvrzení (ἅμα πατήρ ἅμα υἱός), v němž je použita dvojice jmen „Otec“ a „Syn“ (πατήρ a υἱός). Naopak v první tezi (ἀεί θεός ἀεί υἱός) se objevuje dvojice „Bůh“ a „Syn“ (θεός a υἱός), která neodpovídá Alexandrově na souvztažnosti jmen Otec a Syn založené argumentaci. Střídání dvojic „Bůh“ – „Syn“ a „Otec“ – „Syn“ se vyskytuje spíše v Areiových vlastních textech.³³

²⁹ Srov. AREIOS, *Dopis Eusebiovi*, Urkunde 1,2 / Opitz 1,8–2,3: οὐ συμφωνοῦμεν αὐτῷ (sc. Ἀλεξάνδρῳ) δημοσίᾳ λέγοντι· ἀεὶ θεὸς ἀεὶ υἱός, ἅμα πατήρ ἅμα υἱός, συνυπάρχει ὁ υἱὸς ἀγεννήτως τῷ θεῷ, ἀειγεννήτης, ἀγεννητογενής, οὐτ' ἐπινοία οὐτ' ἀτόμῳ τινὶ προάγει ὁ θεὸς τοῦ υἱοῦ, ἀεὶ θεὸς ἀεὶ υἱός, ἐξ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ ὁ υἱός.

³⁰ Srov. ALEXANDROS, *Dopis Alexandrovi ze Soluně*, Urkunde 14,26 / Opitz 23,28–30. ... ἀνάγκη τὸν πατέρα ἀεὶ εἶναι πατέρα· ἔστι δὲ πατήρ ἀεὶ παρόντος τοῦ υἱοῦ, δι' ὃν χρηματίζει πατήρ· ἀεὶ δὲ παρόντος αὐτῷ τοῦ υἱοῦ, ἀεὶ ἐστὶν ὁ πατήρ τέλειος...

³¹ Srov. výše, s. 7.

³² Viz výše, s. 4.

³³ Srov. AREIOS, *Dopis Eusebiovi* (Urkunde 1,5 / Opitz 3,4); *Dopis Alexandrovi* (Urkunde 6,4 / Opitz 13,8–9).

b) Na úvodní tezi v Areiově referátě navazují dvě tvrzení a dva výrazy nabízející několik možností, jak myslet věčnou koexistenci Syna s Otcem. Zdá se, že zde nejde o nové výhrady vůči Alexandrově nauce, ale o uvedení důsledků vyplývajících ze dvou úvodních tezí.³⁴ Prvním tvrzením: „Syn nezrozeným způsobem“³⁵ koexistuje s Bohem“ (συνπαρχει ὁ υἱὸς ἀγεννήτως τῷ θεῷ), Areios poukazuje na to, že Alexandrova nauka o věčné koexistenci Otce a Syna může vést k mylnému pochopení Syna jako druhého nezrozeného vedle Otce. Areios zde vychází z předpokladu, že učil-li Alexandros o dvou věčných, má na mysli dva nezrozené. Takový předpoklad ovšem Alexandros odmítl, jak plyne z následující pasáže:

Proto věříme, že Syn je věčně z Otce – je totiž „odlesk slávy a výraz Otcovy podstaty“ (Žid 1,3). Ať ale nikdo nechápe „věčně“ ve smyslu „nezrozený“, jak si to myslí ti, kdo jsou zatvrzelí vůči duchovnímu poznání. Vždyť slova jako „byl“, „věčnost“ a „před věky“ nejsou totéž jako „nezrozený“.³⁶

Spojování Božích atributů věčnosti a nezrozenosti nacházíme spíše v Areiově nauce. V *Dopise Alexandrovi* Areios současně odmítl pojmy věčný a nezrozený pro Syna, protože přisouzení těchto pojmů Synu by předpokládalo existenci dvou nezrozených počátků:

Syn není věčný, spolu [s Otcem] věčný či spolu s Otcem nezrozený, ani nemá bytí spolu s Otcem, jako by byl souvztažný. Tak soudí někteří, kteří pokládají Otce a Syna za dva nezrozené principy.³⁷

Výraz, který následuje v Areiově referátu, ἀειγεννής, „věčně zrozený“,³⁸ se jiným způsobem dotýká otázky Synova věčného bytí spolu s Otcem; pokud Syn byl zrozen věčně, nemá počátek (ἀρχή). Alexandros sám mluví o Synově zrození bez počátku: „jeho (sc. Synovo) zrození z Otce bez počátku“ (ἡ ἀναρχος αὐτοῦ παρὰ τοῦ πατρὸς γέννησις).³⁹ Areios naopak odmítl výraz ἀναρχος pro zrození Syna, protože

³⁴ K tomuto způsobu vedení polemiky v hereziologické literatuře srov. N. BROX, „Häresie,“ in *Reallexikon für Antike und Christentum*, sv. 13, Stuttgart: Hiersemann, 1986, s. 248–297, zvl. s. 284–286.

³⁵ Čtení ἀγεννήτως nacházíme ve všech řeckých rukopisech; v jediném rukopise doložené čtení συνπαρχει ὁ γεννητὸς υἱὸς τῷ ἀγεννήτῳ θεῷ, Theod. (D), je snad orthodoxní emendace původního nepravověrného tvrzení. Latinský překlad dochovaný u Maria Victorina (Cand.) čtení ἀγεννήτως podporuje: *consubsistit ingenite filius patri*, druhý latinský překlad (Col.) má *cum deo est infactualiter* (*infactually* odpovídá nejspíše řeckému ἀγεννήτως, „nevzniklým způsobem“).

³⁶ Srov. ALEXANDROS, *Dopis Alexandrovi ze Soluně*, Urkunde 14,48 / Opitz 27,17–21: καὶ κατὰ τοῦτο καὶ τὸ ἀεὶ εἶναι τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς πιστεύομεν· ἀπαύγασμα γάρ ἐστι τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως. ἀλλὰ μὴ τις τὸ ἀεὶ πρὸς ὑπόνοιαν ἀγεννήτου λαμβάνετο, ὥς οἰοῦνται οἱ τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια πεπωρωμένοι· οὔτε γὰρ τὸ ἦν, οὔτε τὸ ἀεὶ, οὔτε τὸ πρὸ αἰώνων αὐτῶν ἐστι τῷ ἀγεννήτῳ.

³⁷ Srov. AREIOS, *Dopis Alexandrovi*, Urkunde 6,4 / Opitz 13,10–12: οὐδὲ γὰρ ἐστιν αἰδῖος ἡ συναἰδιος ἡ συναγέννητος τῷ πατρὶ, οὐδὲ ἅμα τῷ πατρὶ τὸ εἶναι ἔχει, ὥς τινες λέγουσι τὰ πρὸς τι, οὐδὲ ἀγεννήτους ἀρχὰς εἰσηγούμενοι. Překládám podle edice H.-G. Opitze, přestože ve většině rukopisů se objevuje čtení συναγέννητος a ἀγεννήτους ἀρχάς.

³⁸ V rukopisech je doložen ve dvou variantách: ἀειγεννής, „věčně zrozený“ a ἀειγενής, „věčně vzniklý“ (Epiph., Theod. [v] a Th.); v Theod. (s) také ἀειγέννησις. Latinské překlady potvrzují čtení ἀειγεννής: *semper genitus* Cand., *semper natus* Col.

³⁹ Srov. ALEXANDROS, *Dopis Alexandrovi ze Soluně*, Urkunde 14,52 / Opitz 28,2.

pro něho pouze Bůh Otec nemá počátek (je ἀναρχος),⁴⁰ kdežto Syn není bez počátku, protože byl zrozen:

Bůh, příčina všech věcí, je jediný bez počátku, kdežto Syn byl Otcem bezčase zrozen a protože byl stvořen a ustanoven před věky, nebyl, dříve než byl zrozen. Byl zrozen bezčase před vším, jako jediný byl ustanoven Otcem.⁴¹

Místo „bez počátku“ (ἀναρχος) zde Areios pro Syna užívá výrazy „bezčase“ (ἀχρόνως) a „před věky“ (πρὸ αἰώνων), jimiž chce zřejmě naznačit, že Syn nenáleží mezi bytosti stvořené v čase, ale že jeho před věky zrozené bytí je odlišné od věčného bytí nezrozeného Otce.

Výraz ἀγεννητογεν(ν)ής, „nezrozený-vzniklý“ či „nezrozený-zrozený“,⁴² se snad dotýká otázky původu Syna v Otcí. Ať už tento výraz původně zněl jako „nezrozený-vzniklý“, nebo „nezrozený-zrozený“, složky tvořící toto kompozitum si vzájemně protirečí: To, co vzniklo či bylo zrozeno, nemůže být zároveň nezrozené. Výraz ἀγεννητογεν(ν)ής, v Alexandrových textech nedoložený, dává smysl v Areiově polemice. Zdá se, že může vyjádřit pouze takovou představu o původu Syna v Otcí, podle níž se Syn vydělil z Otce jako jeho nezrozená část. Takovou koncepci Areios odmítl v *Dopise Alexandrovi* v polemice s křesťanskou gnózi: „... [neplatí, že] již existoval a později byl zrozen nebo přetvořen v Syna.“ Syna by pak bylo možné označit gnostickými termíny ἀπόρροια, „vyplynutí“, προβολή, „vytrysknutí“ a μέρος ὁμοούσιον, „soudpodstatná část“.⁴³

Tvrzení: „Bůh nepředchází Synu ani o rozumem uchopitelný rozdíl ani o nejmenší část“ (οὐτ' ἐπινοία οὐτ' ἀτόμῳ τινὶ προάγει ὁ θεὸς τοῦ υἱοῦ) formuluje další důsledek, který podle Areia plyne z Alexandrově nauky o věčné koexistenci Syna s Otcem: Pokud Bůh nepředchází Synu, nelze odlišit Syna od Otce.⁴⁴ Alexandros výrok podobný tomu, který mu Areios v *Dopise Eusebiovi* vyčítá, skutečně vyslovil: „Mezi Otcem a Synem“ podle Alexandra „není žádný interval ani žádný rozdíl, který by byl rozumem uchopitelný, nakolik si to duše dokáže představit.“⁴⁵ Z kontextu tohoto výroku v *Dopise Alexandrovi ze Soluně* ovšem plyne, že Alexandros chtěl zdůraznit protiklad mezi Otcem a Synem na jedné straně a stvořením z ne-

⁴⁰ Srov. μόνος αἰδιος mezi výlučnými Otcovými tituly v Areiově *Dopise Alexandrovi*, Urkunde 6,2 / Opitz 12,4.

⁴¹ Srov. AREIOS, *Dopis Alexandrovi*, Urkunde 6,4 / Opitz 13,8–10: ὁ μὲν θεὸς αἰτίος τῶν πάντων τυγχάνων ἐστι ἀναρχος μονώτατος, ὁ δὲ υἱὸς ἀχρόνως γεννηθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς καὶ πρὸ αἰώνων κτισθεὶς καὶ θεμελιωθεὶς οὐκ ἦν πρὸ τοῦ γεννηθῆναι, ἀλλ' ἀχρόνως πρὸ πάντων γεννηθεὶς, μόνος ὑπὸ τοῦ πατρὸς ὑπέσθη.

⁴² Výraz je doložen ve třech rukopisných variantách. Vedle ἀγεννητογενής, „nezrozený-vzniklý“ (Theod. AnL), najdeme ἀγεννητογενινής, „nezrozený-zrozený“ (Theod. sDv), i ἀγεννητογενής, „nevzniklý-vzniklý“ (Th. a Epiph.); domnívám se, že třetí rukopisná varianta v debatě o pojmech věčný a (ne)zrozený nedává smysl. Z latinských překladů dopisu Cand. výraz nepřekládá, Col. jej snad spojuje s předcházejícím: *semper natus est infactualiter*.

⁴³ Srov. AREIOS, *Dopis Alexandrovi*, Urkunde 6,5 / Opitz 13,18; EUSEBIOS z NÍKOMÉDEIE, *Dopis Paulínovi*, Urkunde 8,5 / Opitz 16,13.

⁴⁴ Srov. Areiovo tvrzení, že Otec Synu předchází, v *Dopise Eusebiovi*; srov. výše, s. 4. Eusebios z Kaisareie odmítl Synovo věčné bytí s Otcem: „Existují-li totiž zároveň, jak může být Otec Otcem a Syn Synem?“; srov. s. 7.

⁴⁵ Srov. ALEXANDROS, *Dopis Alexandrovi ze Soluně*, Urkunde 14,18 / Opitz 22,16–17: τὸ μὲν γὰρ μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ οὐδὲν δείκνυσιν εἶναι διάστημα, οὐδ' ἄρχι τινὸς ἐννοίας τοῦτο φαντασιώται τῆς ψυχῆς διυκαμένης.

jsoucích věcí na straně druhé. Alexandros dodává: „Protože je svět stvořený z nejsoucích věcí, má novější hypostazi a vznikl později; vše totiž bylo stvořeno Otcem skrze Syna.“⁴⁶

c) Závěrečné tvrzení Areiovy kritiky poněkud vybočuje z diskuse, zdali je Syn věčně spolu s Otcem. K tezi: „Syn [je] ze samého Boha“ (ἐξ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ ὁ υἱός) nacházíme zřejmou paralelu v Alexandrových textech. V *Dopise Alexandrovi ze Soluně* čteme, že „prostředkující jednorozená přirozenost“ (μεσιτεύουσα φύσις μονογενής), skrze niž Otec učinil veškerenstvo z nejsoucího, „byla zrozena ze samého jsoucího Otce“ (ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὄντος πατρὸς γεγέννηται).⁴⁷ Alexandros, který v dochovaných textech nepoužívá pojem úsiá, výrazem „ze samého jsoucího Otce“ přiznává Slovu (označenému jako „prostředkující jednorozená přirozenost“) jeho Boží původ v Otci. Pro Areia ovšem tvrzení, že Syn je ze samého Boha, předpokládá představu vyplnutí z Otcovy úsie; Areios se s Alexandrem neshodne na tom, jaký význam zde má předložka ἐξ:

Pokud někteří ze [slov Písma] „z něho“, „z lůna“ (Žl 110,3) a „z Otce jsem vyšel a přicházím“ (Jan 8,42) soudí, že [Syn] je částí Otce, jenž je s ním soupodstatný, a že je vytrysknutím, pak Otec bude podle jejich mínění složený, dělitelný, podléhající změně a tělesný. Domnívají se, že netělesný Bůh zakouší tělesnost.“⁴⁸

ZÁVĚRY

Jak ukázal provedený rozbor, v Areiově referátu o Alexandrově nauce v *Dopise Eusebiovi* nenacházíme výčet Areiem odmítaných Alexandrových tezí, ale Areiovu kritiku, která obsahuje argumenty proti učení o věčném bytí Syna s Otcem. Alexandrova pozice je uvedena pouze tvrzením, že Otec a Syn věčně koexistují a že Syn vychází ze samého Boha. Ostatní výrazy a tvrzení ukazují důsledky, které pro Areia z Alexandrově koncepcí věčné koexistence Otce a Syna vyplývají: Pokud je Syn věčně a zároveň s Otcem a Bůh nepředchází Synu, pak podle Areia Syn existuje jako nezrozený spolu s Otcem, zrodil se věčně a nemá počátek, vyplynul z Otce a nelze jej odlišit od Otce. Tezí, že Syn je ze samého Otce, je v kontextu Areiovy polemiky nejspíše nutno číst jako další tvrzení, které vede k představě vyplnutí Syna z úsie Otce. Z Areiovy kritiky Alexandrových názorů tedy lze usuzovat spíše o Areiových vlastních názorech než o Alexandrově učení. Odhaluje některé typické rysy Areiovy koncepcí relace původu Syna, zvláště předpoklad souvztažnosti pojmů věčný a nezrozený a odmítnutí bytí Syna před jeho zrozením. Odtud Areios dochází k rozlišení věčného bytí nezrozeného Boha Otce a bytí Syna zrozeného před věky.

⁴⁶ Srov. ALEXANDROS, *Dopis Alexandrovi ze Soluně*, Urkunde 14,18 / Opitz 22,17–19: τὸ δὲ ἐξ οὐκ ὄντων δημιουργεῖσθαι τὸν κόσμον νεωτέραν ἔχει τὴν ὑπόστασιν καὶ πρόσφατον τὴν γένεσιν, ὑπὸ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ πάντων εἰληφότων τὴν τοιαύτην οὐσίωσιν.

⁴⁷ Srov. ALEXANDROS, *Dopis Alexandrovi ze Soluně*, Urkunde 14,45 / Opitz 26,27–28.

⁴⁸ Srov. AREIOS, *Dopis Alexandrovi*, Urkunde 6,5 / Opitz 13,17–20: εἰ δὲ τὸ »ἐξ αὐτοῦ« καὶ τὸ »ἐκ γαστρὸς« καὶ τὸ »ἐκ τοῦ πατρὸς ἐξηλθον καὶ ἦκω« ὡς μέρος αὐτοῦ ὁμοουσίου καὶ ὡς προβολὴ ὑπὸ τινων νοεῖται, σύνθετος ἔσται ὁ πατήρ καὶ διαιρετὸς καὶ τρεπτός καὶ σῶμα κατ' αὐτοὺς καὶ τὸ ὅσον ἐπ' αὐτοῖς τὰ ἀκόλουθα σώματι πάσχων ὁ ἀσώματος θεός.

Analýza Areiovy kritiky Alexandrový nauky v *Dopise Eusebiovi* svědčí o jistém nedorozumění. V referátu o Alexandrově nauce jsou ukázány důsledky, které podle Areiova mínění plynou z protivníkovy pozice a které Areia níže přivedou k tvrzení, že Synova hypostaze není věčná, před svým zrozením, stvořením, ustanovením či založením nebyla a v žádném smyslu nevychází z úsie Otce. Nedorozumění však lze nalézt i u Alexandra. Alexandrijský biskup, nakolik můžeme soudit z dochovaných textů, učil, že božství Syna je neodlišné od božství Otce a že Syn je zcela nepodobný stvořené přirozenosti. Výroky, že Syn je věčně s Bohem Otcem a že je z Otce, zdůraznil božství Synovy hypostaze, kdežto výrazem „prostředkující přirozenost“ pro Syna či obratem „dvě navzájem neoddělitelné věci“ pro Otce a Syna⁴⁹ usiloval o uchopení vztahu Otce a Syna jako dvou hypostazí v Trojici, ačkoli termín hypostaze v tomto kontextu nepoužíval. Alexandros zastával ve sporu pravověrnou pozici, přestože ji vyjadřoval vlastními výrazovými prostředky, často vzdálenými později dohodnutým ortodoxním formulacím. Pokud však Alexandros spatřoval Areiův omyl v popření Synova božství, posunul diskusi jiným směrem, než zřejmě Areios zamýšlel. Od teologické úvahy o vztahu Otce a Syna před stvořením věků pokročil k otázce vztahu Syna ke stvořené přirozenosti a odmítl mylný názor, že Syna lze považovat za jednu ze stvořených věcí. Tento názor, který Areios ve svých dopisech výslovně odmítl, Alexandros nejspíše vyvodil z Areiovy nauky o vztahu Syna k Otci před věky a z jeho formulací, že Otec je původcem Synova bytí a Syn má počátek či že Syn byl zrozen i stvořen.

Teaching of Alexander of Alexandria on Eternal Coexistence of the Son with the Father Criticized by Arius

Key words: Arius; Alexander of Alexandria; Arian controversy

Abstract: The article introduces the most important theologians involved in controversy over Arius's teaching (Arius, Alexander, Eusebius of Nicomedia, Eusebius of Caesarea) and their positions in the theological debate. Then the article focuses on a short text extant from Arius's *Letter to Eusebius*, where Arius criticized teaching of Alexander of Alexandria, and on the basis of the analysis of this text it searches for Arius's arguments against the Alexanders teaching concerning eternal coexistence of the Son with the Father. On the one hand Arius emphasized that the Father who originated the being of the Son, precedes the Son, the Son has a beginning and before the Son was begotten or created or defined or established, he was not. Alexander on the other hand taught that the Son is from the Father himself and that the Son co-exists with the Father eternally. The article draws attention to the typical expressions used by Arius and Alexander in the discussion, but also to a misunderstanding. Arius, and Alexander probably too, developed their arguments not only from the statements of his opponent, but also from implications which – in view of the critic – result from the statements uttered by the opponent.

Mgr. Pavel Dudzik, Ph.D.

Centrum pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty
Filosofická fakulta Masarykovy univerzity
A. Nováka 1
602 00 Brno

⁴⁹ Srov. ALEXANDROS, *Dopis Alexandrovi ze Soluně*, Urkunde 14,45 / Opitz 26,27: μεσιτεύουσα φύσις, a Urkunde 14,15 / Opitz 22,7: ἀλλήλων ἀχώριστα πράγματα δύο.